

Rend és rendszer: Könyvtári és információs fejlesztések a határon túl*

„...minden rendszer jó, mely rend által biztosítja a célszerű használatot” – írta az első magyar könyvtári tankönyv szerzője, Kudora Károly 1893-ban. Itt és ma a szervezők felkérésére olyan mesterséges rendszerekről kell számot adnom, amelyek az emberi kultúra egyik legbékésebb, legemberközelibb, legrendszeresebb intézményét, a könyvtárat szolgálják.

Hálás vagyok a fölkerésért. Alkalmat adott arra, hogy tekintetemet fölemeljem a napi munkából, vissza- és előre nézzek, kapcsolódási pontokat találjak a működő támogatási rendszerek között, elhelyezzem az Önök és a magam most már hét évnyi munkáját egy tágabb összefüggésrendszerben. S mielőtt az érdemi részre térnék, előre elmondom a csattanót: a magyarországi fejlesztési koncepciót és eredményeket számba véve megerősödtem abban a hitemben, hogy a határon túli magyar könyvtárak fejlesztési programjának céljait eleve jól határoztuk meg, részben kényszer hatására, részben ösztönösen is. Hiszen előzmények nélküli munkát kezdtünk el 1996-ban, bizonytalan intézményi, pénzügyi, személyi háttérrel. S mégis – olykor párhuzamosan a más háttérű magyarországi könyvtárügy fejlesztési trendjeivel, azokkal nem egységes rendszerben – rokon szemléletű, szakmailag egymást kiegészítő és rendszerbe szervezhető feladatokat fogalmaztunk meg.

Szeretném röviden áttekinteni, milyen fejlesztésekben vett részt a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya a határon túli magyar könyvtárügy területén.

Rendszerszerű fejlesztésről – magyarországi tervek, koncepciók, központi „akarat” nem helyénvalósága miatt – nem lehetett szó. De ezt nem is igen kellett megfontolni 1996-ban, amikor a határon túli könyvtárak ügye nevesítetten napirendre került. A határon túli kulturális tá-

mogatások közül ez volt az, amelyről bátran elmondhatjuk, hogy civil kezdeményezésre indult. Akkor is, ha a kezdeményezők között határon túli, állami-önkormányzati fenntartású könyvtárak is voltak. Maguk szervezték meg saját magukat. Létrehozták a Kisebbségi Magyar Könyvtárosok Tanácsát, és ez a testület fordult a magyar kultusztárca akkori illetékeseihez. A jövőd munkának megvolt a magyarországi bázisa is, hiszen a tárca azokon a megyei könyvtárakon keresztül kapcsolódott be a meglévő támogatási szerkezetbe, amelyek már korábban is derekas részt vállaltak a segítségnyújtásban (Békes Megyei Könyvtár, zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtár).

A program-megfogalmazást áttekintő helyzetfelmérés előzte meg, amelyet azok a határon túli könyvtári szakemberek végeztek el, akik maguktól vállalták régiójuk képviselőit. Tanulmányaik alapján a következő problémahalmaz állt össze. A határon túli magyar gyűjtemények jogi és finansziális helyzete bizonytalan. Stabilitásról csak azon, magyar állománnyal rendelkező könyvtárak esetében beszélhetünk, amelyek állami-önkormányzati fenntartásúak, a magyar állományok azonban ezek közül is csak ott vannak biztonságban, ahol magyar a lakosság, az önkormányzat is. A térségben törvényszerűen szerepet vállaló civilszervezeti könyvtárak léte bizonytalan. Az információhoz jutás esetleges, informatikai ellátottságról egyáltalán nem lehet beszélni.

A magyar állományok elavultak, több évtizedes elmaradásban vannak. Nincs, tökéletlen vagy diszkriminatív a magyar dokumentumellátás. A térség rossz gazdasági helyzetének következményeképp politikai indíttatás nélkül is ugyanezen tünetek erősödtek.

Nincsenek, illetve kevesen vannak a képzett magyar könyvtárosok. Magyar nyelvű könyvtárosképzés nem volt, és továbbképzés sem. Módszertani anyagok, könyvtári szaksajtó esetlegesen jut el. Az eljutottak is koordinálatlan magyarországi támogató magatartást tükröztek. További – bár akkor megfogalmazatlan – gondot jelentett a térségi kapcsolatok hiánya, a magyar könyvtárosok szervezetlensége.

Ez volt tehát a kiinduló helyzet. A tárca forrásnövekedés nélkül kezdhette meg a válaszadást erre a kihívásra. Hétköznapi nyelvre lefordítva ez azt jelentette, hogy csekély összeggel, a feladat nevesítése nélkül kellett koncepciót kidol-

* A vajdasági magyar könyvtárosok tizedik találkozásán, 2002. június 19-én Zentán elhangzott előadás egy része.

gozni a magyarországi határokon kívül élő magyarság könyvtári gondjainak enyhítésére. A kényszerítő tényezők is szerepet játszottak abban, hogy eleve lemondunk a teljes problémahalmaz kezeléséről, de nem kisebb szerepet játszott az a fölismerés, hogy nem adományokat kell adnunk, hanem olyan, a regionális könyvtárügyet egészében megmozdító fejlesztésekhez kell hozzájárulnunk, amelyekkel – nagykorúnak tekintve a határon túli magyar könyvtárakat, könyvtárosokat – pénzügyi és módszertani segítség útján a kezükbe adják a rendszerszerű fejlesztés lehetőségét. Tehát a magyarországi koncepcionális kormányzati magatartással szemben ösztönözni kívánta az önszerveződéssel megvalósuló fejlesztéseket. Ehhez szükség volt már a kezdetekkor a magyarországi könyvtári szakma legjelentősebb intézményeinek bevonására. Olyan bizottság jött létre – és mind a mai napig jól működik –, amelyben képviseltette magát a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a két nemzeti könyvtár, a Békés és a Zala megyei könyvtár, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma könyvtári és kisebbségi osztályai.

Az elképzelés, amelyet azóta igazolt az eltelt idő, az volt, hogy a magyarországi megyei könyvtárak komplex feladatköréhez hasonlóan, járuljunk hozzá könyvtári rendszerközpontok, módszertani báziskönyvtárak kifejlődéséhez. Az erre szakmailag és személyileg alkalmas könyvtárak kiválasztására részben a megelőző önszerveződő kisebbségi tanács, részben a magyarországi könyvtárszakmai rendezvényeken már ekkoriban szakemberként bemutatkozott könyvtárvezetők segítségével került sor.

Erdélyben hárompillérű rendszer alakult ki, Nagyvárad, Kolozsvár és a két székelyföldi megyei könyvtár központokkal. A tudományos könyvtárakat a Teleki Téka, az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára, illetve a Kriza János Néprajzi Társaság képviselte az elmúlt évek során. Vajdaságban a zentai könyvtár köré szerveződött a hálózatfejlesztés. Felvidéken egy közművelődési és egy tudományos könyvtár vállalta a központ szerepét: Komáromban, illetve Somorján. Kárpátalján két bázist szerettünk volna fejleszteni. Sajnos mind a mai napig csak az ungvári megyei könyvtár környezetében él a fejlesztési program, a magyarság többségét képviselő Beregszászban nem találtunk partnerre.

Muravidéken sem mondható megnyugtatónak a jelenlétünk, mint ahogy Horvátországban sem, egészen eddig az évig. A partnerekre tehát túlnyomórészt kezdettől rátaláltunk.

A tényleges fejlesztés első lépéseként a megítélésünk szerint legfontosabbat, az internetes kapcsolódás lehetőségét kívántuk segíteni. Ennek filozófiája az volt, hogy minél előbb a ma vérkeringésébe kell integrálni a határon túli magyar könyvtárakat és a felhasználókat, hiszen a világháló nemcsak a hagyományos értelemben vett könyvtári lehetőségeket bővíti, hanem kapcsolatokat, gyorsabb ritmust és praktikus, hasznos információt is jelent. Nem utolsó sorban például a pályázati lehetőségekről.

A támogatott könyvtárak mindegyikében megszokottá vált azóta az internethasználat. Segítségével alighanem megsokasodtak a lehetőségek mind a könyvtárak, mind pedig a felhasználók számára. Az internet használatával kapcsolatos ismeretek elsajátítása további hozadéka volt e támogatásnak. Az informatikai fejlesztések körében fontos elem volt az integrált könyvtári rendszerek, szoftverek megvásárlása, ahol erre igény mutatkozott, hiszen Székelyföldön például saját fejlesztésű programot használnak a hálózatban működő könyvtárak. Az Illyés Közalapítvánnyal való együttműködés eredményeként a náluk megpályázott és elnyert számítógépekhez további programokat tudunk adni, illetve az informatikai rendszerek bővítéséhez tudunk hozzájárulni. A támogatott régiók közül két helyen folyik szisztematikusan, több évre megtervezetten az informatikai fejlesztés: Vajdaságban és a Székelyföldön. E fejlesztést több helyen kísérte az informatikai képzés, amelyet részben a szoftverfejlesztők, részben magyarországi szakemberek tartottak több helyen.

Hadd folytatom rögtön a másik neuralgikus ponttal, a szakmai képzéssel. Az elmúlt évek során két bevált módja alakult ki a nem akkreditált könyvtárszakmai képzésnek. Az egyik a helyben szervezett, melynek oktatói helyi, illetve Magyarországról hívott szakemberek voltak. Ezeknek a színvonala változóan mondható a ma perspektívájából, de hát ez az a terület, ahol nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szintet, ahonnan indul a képzés. A másik bevált forma a magyarországi képzéseken való részvétel. Évek óta folyósítunk támogatást a határon túli magyar könyvtárosok részvételére a különböző magyar-

országi képzéseken, legyenek azok helyi érdekeltségűek (egy-egy testvérkapcsolat keretében), határmenti együttműködésen alapulóak vagy országosak. A Könyvtári Intézet felállításával – reményeink szerint – egységes és magas színvonalú képzésekre kerül sor a Kárpát-medencében. Tárgyalásokat folytattunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram felelős vezetőjével arról, hogy megfelelő elképzelés kidolgozása után kifejezetten ilyen célú pályázatot fognak hirdetni magyarországi képző intézmények számára. Távolról mindenképpen az a szándékunk, hogy a Magyarországon akkreditált továbbképzések rendszerébe épüljön be a határon túli magyar könyvtárosok továbbképzése. A főosztályunk munkáját segítő szakmai bizottság megbízásából eddig három ízben került sor olyan képzésre, amelyet a támogatott könyvtárak számára szerveztek pályázás-módszertanból, könyvtármenedzselésből, illetve legutóbb drámapedagógia-gyermekkönyvtárosi lehetőségek témaköréből. Elképzeléseink szerint e képzések legfőbb célja a tovább sugárzás, az elsajátított ismeretek szervezett továbbadása a szülőföldön. Így kerül sor például ebben az évben a tavaly Zamárdiban megtartott gyermekkönyvtárosi képzés megszervezésére Székelyföldön. A „képzők” között már azok az erdélyi könyvtárosok is ott lesznek, akik tavaly még a „képzendők” térfelén ültek.

A szakmai képzések mellett fontos támogatási terület a szakmai rendezvényeken való részvétel. A könyvtáros vándorgyűlésen, a magyar könyvtárosok világtalálkozóin, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete területi és szakmai szekcióiban számos esetben gondoskodtunk a határon túli magyar könyvtárügy képviselőitől. Azt hiszem, ezeknek a találkozóknak a továbbgyűrűző hatása mérhetetlen, hiszen a kialakult kapcsolatok ezernyi lehetőséget teremtettek a továbblépésre.

Az a szemlélet, hogy a támogatott könyvtárak nem pusztán élvezői a támogatásoknak, hanem gazdáivá válnak a regionális könyvtárügynek, erőteljesen megmutatkozott mind a támogatói magatartásban, mind pedig a partner könyvtárak vezetőinél, munkatársainál. A támogató kérte, hogy jelöltessenek ki azok a kisebb intézmények, amelyek részesülnek a tovaggyűrűző hatásból. Ilyenformán hálózatba tömörülésre, együttműködő csoportok alakítására ösztökéltük partnereinket. Ennek nem pusztán a pályázatadás ésszerűsége,

eredeti koncepciója (és a szűkös forrás) miatt volt jelentősége. A magyar könyvtárosok eleinte kizárólag e rendezvényeken találkoztak egymással. Mára világosan látszik, hogy szervező ereje volt e kívánalomnak. Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján élnek és működnek a magyar könyvtárosok bejegyzett szervezetei. Megindult az információáramlás. Ennek egyik biztosítója lett a szintén több helyütt létrehozott információs hírlevél, a honlapok, amelyek fenntartásáról (az internet működtetésével együtt) a legtöbb helyen mi gondoskodunk.

A támogatási rendszer leggyengébb eleme az állománygyarapítás. Ugyan évről évre kapnak néhány százezer forintos vásárlási lehetőséget a támogatott könyvtáraink, de ez az a terület, ahol még őket sem tudjuk ellátni, nemhogy a csatlakozó kisebb települések könyvtárait. Az ok természetesen a forráshiány. Nem megoldás, mégis szépségtapaszt a sebben, hogy számtalan esetben közreműködünk magyarországi könyvállományok vagy eseti adományok közvetítésében. A támogatási gyakorlatban mindenesetre kézikönyv vásárlási programként tartjuk számon ezt a formát. Büszkébbek vagyunk a könyvtári szaksajtóval való ellátás megszervezésére és finanszírozására, amely az első időszakról kezdve folyamatos. Ebben az évben sikerült abban is közreműködni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár korábbi gyakorlatához visszatérhessen, és széles körben láthassa el a határon túli magyar oktatási és kulturális intézményeket a magyarországi időszaki kiadványokkal.

A felsorolt eredmények egy nagyvonalú áttekintés részei. A könyvtárfejlesztési program teljes feltérképezésére, értékelésére még ebben az évben sor kerül, annak elkészülte után lehet a következő időszak terveit megalkotni. Ám az mindenképpen érzékelhető, hogy a határon túli magyar könyvtárügy és a magyarországi könyvtári rendszer olyan időszakban van napjainkban, hogy több pontján kínálkozik a szervesülés lehetősége. Ilyen lehet például az Országos Dokumentumellátási Rendszerhez való csatlakozás, a telematikai és képzési rendszerhez való kapcsolódás.

Már itt is vannak előjelek: télen került sor arra az egyeztető megbeszélésre, amelyen a határon túli magyar kultúrát szívükön viselő könyvtárosok és vállalkozók jelezték részvételi szándékukat a Magyar Elektronikus Könyvtárban.

Azóta már meg is jelentek határon túli szerzők alkotásai a MEK-ben.

A kedvezménytörvény – ha a politika is úgy akarja – olyan új forrásokat nyithat, amelyek kifejezetten az intézményi működést, az infrastruktúrát fejlesztik. Ezzel stabilizálni tudnánk a magyar, illetve magyar dokumentumállományt őrző könyvtárakat. Hiszen az információs társadalom általános kihívásai mellett a kisebbségi magyar könyvtárügynek olyan feladattal kell megküzdenie, amelyet nem tud átruházni: kisebbségi létben őrizni, fejleszteni az anyanyelvű kultúrát.

Kálóczy Katalin

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya

Copyright és licenc: Elektronikus dokumentumok a könyvtárban

A tájékozási lehetőségek az internet térhódításával gyökeresen megváltoztak. A papír-hordozón megvásárolt könyvek és folyóiratok mellett az elektronikus folyóiratok és egyéb webforrások használatához is hozzáférést kell biztosítani. Olyan munkakörökkel ismerkedtünk meg, mint a tartalomszolgáltató, interaktív szolgáltató, internetszolgáltató, hozzáférés-szolgáltató. Megváltozott eljárásokkal, az eddigétől eltérő menedzsmenttel, új szerzői jogi és copyright problémákkal találkozunk a könyvtárosok, információs szakemberek világában. Európában több nemzetközi szervezet, egyesület is segíti a könyvtárosok munkáját. Az alábbiakban röviden összegezzük az ezzel kapcsolatos projekteket, valamint a magyarországi rendezvényeket és a gyakorlati munkát segítő szakirodalmat.

Európai uniós szervezetek és projektek

Az *EBLIDA* (*European Bureau of Library, Information and Documentation Associations*) 1992-ben alakult független szervezet, mely az Európai Unió könyvtári szervezeteit tömöríti. Negyven teljes jogú (az európai közösség tizen-

öt országából) és százhusz társult taggal tevékenykedik, több mint 95 ezer könyvtárat reprezentál. Az elektronikus aláírás, az elektronikus kereskedelem, copyright irányelvek, internet-biztonság, elektronikus oktatás/tanulás kérdései mellett foglalkozik az európai jogi szabályozás újdonságaival, az EU-fejlesztésekkel, szerzői jogi és licenckérdésekkel. Ez utóbbival kapcsolatban az európai közösség anyagi támogatását felhasználva az alábbi projekteket és szakértői munkacsoportokat hozta létre:

A *European Copyright User Platform (ECUP 1994–1999)* projekt az európai uniós országok könyvtárosai számára létesült. Az elektronikus szerzői jogi problémák meghatározását, alapelvek tisztázását, terminológiai kérdések megvitatását, és az elektronikus források használatának helyes gyakorlatát tűzték ki célul. Tizenöt munkaértekezletet szerveztek az Európai Unió és Norvégia könyvtárosai számára. Az ECUP vezető könyvtárosai elemezték a munkaértekezletek eredményeit, a felmerült kérdéseket, s pontosan felvázolták az elektronikus szolgáltatásokkal kapcsolatban a könyvtárak helyzetét. (Az ECUP tevékenységének részletes leírása a következő webcímen található: www.eblida.org/ecup/.)

Testbed Implementation of the ECUP Framework (TECUP 1998–2001). A gyakorlatban tapasztaltakat összevetették az előző projekt, az ECUP kutatásaival. Elemezték és értékelték a szerző–kiadó–könyvtár–végfelhasználó információs láncban a kulcskérdéseket. Az egyik ilyen kérdéskör a nyomtatott dokumentumok könyvtárak által történő digitalizálása, a másik a kiadók által digitalizált anyagok, a harmadik pedig a szerzői jogok és licenckérdések menedzsmentje volt. (TECUP: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/tecup/>)

Central and Eastern European Copyright User Platform (CECUP 1998–99). A közép- és kelet-európai országok könyvtárosaival egészítették ki az ECUP projektet. Megvitatták és középpontba állították az elektronikus források szerzői jogaival, licencekkel foglalkozó kérdéskört, s bemutatták az európai szabályozást ezen a területen. (CECUP: <http://www.eblida.org/cecup/>)

Central and Eastern European Licensing Information Platform (CELIP 1999–2001). A közép-és kelet-európai könyvtárosok szaktudá-